

в двух томах, т. 2, Москва 1993; Сорокин П., *Циклические концепции социально-исторического процесса*, „Россия и современный мир” 1998, 4 (21); Тиллих П., *Кайрос*, w: П. Тиллих, *Избранное. Теология Культуры*, Москва 1995.

Nina Dimitrowa (tłum. Joanna Patuła-Krasteva i Ewelina Drzewiecka)

Postęp (Grecja)

Słowo „postęp” (*πρόοδος*; *про+одός*) oznacza ruch naprzód (postępuję, kontynuuję, podążam) w wyrażeniach typu „postęp wojsk”; można je jednak rozumieć również metaforycznie jako poprawę i rozwój (np. „pedagogika postępową”). Było to kluczowe pojęcie oświecenia, kiedy w XVIII-wiecznej Europie starano się pogodzić idee hellenistyczne z rozwojem, nie negując zarazem greckiej tradycji (→ tradycja). W okresie absolutyzmu oświeconego w środowisku fanariotów postęp postrzegany był jako dążenie do doskonałości. Dimitrios Katardzis (1730–1807) łączył go z językiem („abyśmy stali się w języku bezbłądni”), znajdującym się w kryzysie wskutek powtarzających się podbojów ziem greckich, i z wychowaniem, od którego zależy „rozwój całego narodu i szczęście każdego z nas”. Nauka, rozwój i oświecenie miały ukształtować człowieka „doskonałego” i przeobrazić niesprawny kraj podbitych Romajów w państwo idealne, stworzone na wzór państw niepodległych narodów, które są mądrze zarządzane i rozkwitają.

Osiemnastowieczny postęp był nierozdzielnie związany z filozofią. Ewjenios Wulgaris (1716–1806) za przyczynę „jałowości” filozofii uważał rozpowszechnienie zatwardziałego arystotelizmu; wierzył w „postęp filozofii” i nowość. Josipos Misiodaks (1725–1800) w *Apologii* (*Απολογία*, 1780) łączył postęp ze „zdrową” filozofią Europy, za której pośrednictwem Grecja – zduszona w objęciu kościelnej i klasycyzującej tradycji objawiającej się zwłaszcza w gramatyce – miała się wydobyć z „nędznej i nieszczęsnej sytuacji” i oddać prawdziwym naukom. Christodulos Pamblekis, pozostający pod wpływem *Encyclopédie*, trzymał się idei postępu historycznego (*O filozofii*; *Περί φιλοσόφου*, 1786). Z kolei Konstandinos Kumas (1777–1836) podkreślił różnicę między filozofią scholastyczną a nowożytną i entuzjastycznie opisał postęp filozofii nowogreckiej. Daniil Filipidis i Grigorios Konstandas w *Nowożytnej geografii* (*Νεωτερική Γεωγραφία*, 1791), przepełnieni oświeceniowym optymizmem, wierzyli w pozytywną obecność człowieka w świecie. Według nich ludzka ingerencja w naturę i społeczeństwo – za pomocą prostych słów – miała prowadzić do bogactwa i szczęścia, a także poprawiać warunki życia ku wspólnej korzyści.

Optymistycznym spojrzeniem na człowieka wyróżniał się także anonimowy autor *Greckiej nomarchii* (*Ελληνικής Νομαρχίας*, 1806) („Człowiek ma skłonność do rozwoju”). Również on wierzył w odrodzenie Greków. Upolitycznił pojęcie postępu, łącząc je z wolnością i dobrą administracją, nomarchią, od której zależy szczęście, podczas gdy niewola i tyrania „niszczyły Greków”. Adamandios Korais (1748–1833) utożsamiał postęp nie tylko z wykształceniem i *révolution morale*, do której doszło w Grecji, z handlem i powiększeniem bogactw, lecz również z powstańczym wrzeniem, jakie towarzyszyło rewolucji francuskiej, gdy zakładano tajne stowarzyszenia. Jak podkreślił w *Mémoire* (1803), Grecy obudzili się z letargu i wydobyli z trwającego od wieków nieuctwa, w które

popadli wskutek własni, upadku moralnego i podbojów, by odkryć światłość Europy – odziedziczoną po Grecji starożytnej – i wziąć udział w marszu naprzód ludzkiej duchowości. Korais wierzył, że nadeszła epoka zmian. Rewolucję moralną uważał za przygotowanie do walk o niepodległość.

Pojęcie postępu nie mieściło się w intelektualnym uniwersum Cerkwi i wrogów filozofów, według których społeczeństwo – Boski wytwór – nie miało prawa do wątpliwości i zmian. Powiedzenie „nie przesuwaj starej miedzy” ukazywało logikę stagnacji i akceptacji zhierarchizowanego świata. Każdą zmianę, każde nowatorstwo postrzegano jako wyraz sprzeciwu wobec najwyższych wartości. Na łamach broszur Cerkiew przestrzegała chrześcijan, by nie ulegli wpływowi „najnowszych nadziei na wolność”.

W latach powstania greckiego postępek uzależniano od powołania trwałej administracji centralnej, która wymusiłaby na sułtanie uznanie nowego bytu państwowego i zapewniła Grecji poważanie w Europie. Aby zrealizować te cele, Grecy musieli wykazać się odwagą i jednomyślnością. W XIX wieku nowo powstałe królestwo greckie konsekwentnie zabiegało o uznanie w Europie. Oczekiwano potwierdzenia, że Grecja rozwija się i – zgodnie z linią starożytności–Grecja–Europa – należy do kultury europejskiej, co wynikało zresztą z oświeceniowego optymizmu, który pozostawał nienaruszony. Tym, co uległo zmianie, był odbiór dziejów Grecji. Epoki, która nastąpiła po klasycznej starożytności, nie postrzegano już w kategoriach upadku, lecz nieprzerwanego rozwoju, utrzymującego się również w czasach Macedończyków i Bizancjum.

W XIX wieku od terminu utworzono wiele wyrazów pochodnych (*προοδευτικός* ‘postępowy’, *προοδευτικότητα* ‘postępowość’, *προοδευτικός* ‘postępowo’) i zaczęto używać go w szerszym znaczeniu (postępek kultury, narodu): również w kontekście politycznym jako opozycji do konserwatyizmu, w odniesieniu do partii politycznych. Postępek stał się hasłem programowym socjalistów i demokratów, wykorzystywanym w tytułach wydawnictw (np. *Postępek Sofianopolosa*, *Πρόοδος του Σοφιανόπουλου*, 1839).

Δημαράς Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1985; Νούτσος Π., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Τα όρια της διακινδύνευσης*, Αθήνα 2005; Ψημμένος Ν.Κ., «Ο Κωνσταντίνος Κούμας ως ιστορικός της Νεοελληνικής Φιλολογίας», *Φιλοσοφία*, 15–16 (1985–1986), σ. 376–397; *Πολιτικά φυλλάδια (1798–1831) του Αδ. Κοραή*, εισαγωγή Λουκία Δρούλια, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1983; Ηλιού Φ., «Από την κριτική στην άρνηση της παράδοσης: η περίπτωση του Κοραή», *Νεοελληνική παιδεία και κοινωνία, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995, σ. 249–256; Σκοπετέα Έ., *Το «πρότυπο» Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830–1880)*, Αθήνα 1988; Πολίτης Α., *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοστροπίες στην Ελλάδα του 1830–1880*, Αθήνα 1993.

Aleksandra Sfoini (tłum. Krzysztof Usakiewicz)

Postępek (Turcja)

Pojęcie postępu (tur. *terakki*) w imperium osmańskim wiąże się przede wszystkim z potrzebą reform, które miały na celu wzmocnienie władzy centralnej i dorównanie pod względem rozwoju technicznego mocarstwom europejskim. Dyskusje wśród osmańskiej elity rządzącej na temat potrzeby reform administracji państwowej i wojska sięgają